

Hesychasm: An Annotated Bibliography.
Edited by Sergey S. Horujy, Moscow 2004, pp. 912

Исихазам је не само религиозни већ и културно – историјски феномен Византије. Настављајући праксу древног синајско – египатског, сиријског и малоазијског монаштва, исихазам је човековом искуству придодao једно ново духовно искуство, нови поглед на свет и нову, особену философију. Исихазам је откривање иманентности Божије у свету, откривање личнога Бога кроз Његове нетварне енергије које прожимају сву твар. Отуда уношење метафизичких момената у човеково стваралаштво уопште. Из тога и извире и велико занимање истраживача за исихастичку традицију и њен утицај на стваралаштво човека инспирисано исихазмом. Књига коју предочавам представља израз исихастичке традиције као историјске, духовне, антрополошке и опште – културне појаве.

Сав материјал, представљен у овој књизи, подељен је на 14 поглавља. Свако поглавље садржи, краће или дуже, објашњење онога што је литературом у њему изнесено, упознавање са основним појмовима одређених насловом одељка и саму библиографију.

Прво поглавље садржи литературу везану за општа питања источнохришћанске аскезе. Како језгро исихастичке традиције, као духовне праксе, чини молитвени опит – непрестано творење Исусове молитве – у следећем, другом поглављу, разматра се литература везана за ову праксу.

Трећи одељак посвећен је грчко – византијском ареалу исихастичке традиције. У њему је сабрана литература која је посвећена расветљавању живота ове традиције у поменутом ареалу.

Следе два одељка посвећена основним и, можда, највише изучаваним етапама историје исихазма. Четврти одељак (*Древна еѡаѡа исихастичке традиције – „исихазам до исихазма”*) предочава изворе исихастичке традиције оличене у раном египатском и палестинском монаштву (IV-V век) и у синајском исихазму каснијег периода. У пододељцима, посвећеним конкретним подвижницима, дата је библиографија која осветља-

ва личности и дела почев од *Историје монаха у Еџийју* па до Филотеја Синајског. Пети одељак је посвећен древносиријском исихазму.

Шести одељак представља позновизантијски период, од мистике св. Симеона Новог Богослова и установе атонског подвижништва до пада Константинопоља и Византије. У свим важним аспектима то је период кулминације исихастичке традиције, али и период „исихастичких спорова”. У овом периоду, средином XIV века, исихазам је постао водећи фактор не само религиозног већ и културног, социјалног и политичког живота. Стога и не чуди што је овај одељак најопширнији, садржи највећи број наслова радова посвећених овој проблематици.

Седми одељак је посвећен исихазму у Грчкој. Пад Константинопоља и ропство под Турцима представљају „катастрофу” за живот исихастичке традиције. Период XV-XVIII века је „готово бела мрља” за историју исихазма у Грчкој. Атонска Гора је први беоцуг у оживљавању исихастичке традиције и у њој је у другој половини XVIII века, у кругу монашког покрета „кољивара”, настала прва варијанта *Доброшљубља*. Особиту улогу и значење за исихастичку традицију Атонска Гора је сачувала до наших дана. Исихазму у „монашкој републици” посвећен је осми одељак.

Завршни одељци ове значајне књиге представљају историју исихазма у Русији (9 – руски исихазам 10 – имяславие), Бугарској (11), Србији (12), Румунији (13) и Грузији (14). Свака од ових грана исихазма има богату многовековну историју и свој специфичан облик тако да овај материјал представља увид у развитак исихастичке традиције у времену и простору.

На крају овог каталога аскетске литературе стоји *index* скраћеница, имена и визуелних материјала.

Значај издавања овакве књиге не огледа се само у томе што је на једном месту сабрана сва литература која је посвећена исихастичкој традицији, мада је и та тачка веома значајна. Мишљења сам да је највиша вредност овог дела, које сам у кратким цртама представио, у томе што оно представља исихазам као целосни феномен у свој својој конкретности. Узгред буди речено, овај значајни каталог представио је српском читалаштву сам приређивач – академик Хоруџиј – уочи београдског сајма књига.

Мр Зоран Ранковић

А. Г. Кравецкий, А. А. Плетнева,
История церковнославянского языка в России
(конец XIX – XX в.). Москва,
„Языки русской культуры“, 2003, 400 стр.

Историјат развоја црквенословенског језика у периоду после реформе патријарха Никона до данас готово да није привлачио пажњу истраживача, за шта има више разлога. Најпре, истраживања у овој области углавном су се фокусирала на, с једне стране, етапу кирило-методијевских споменика и њихових преписа из тзв. канонског периода (староцрквенословенски језик), и с друге, на доба националних редакција, односно на средњовековне сакралне и књижевне језике настале на темељу претходне етапе (средњецрквенословенски језик). Други узрок непроучености новијег историјата црквенословенског језика везује се за уобичајену представу о неизменљивости, „окамењености“ тога језика, односно за одсуство сазнања у широј научној јавности о раду на даљем иновирању црквенословенске норме после ревизије литургијских књига у XVIII веку. Трећи разлог могао би се тражити у незаинтересованости руских званичних црквених кругова за проучавање проблематике историјата језика и текста богослужбених књига због бојазни од продубљивања раскола (тако, рецимо, истакнути руски литургичар А. А. Дмитријевски никада није успео да објави своју студију о историјату исправљања *Служебника* током XVIII и XVIII века управо услед деловања цензуре). Зато је истраживање црквенословенског језика у Русији углавном било сведено на дескрипцију и прескрипцију граматичког система тога језика у систематизованим прегледима уџбеничког и приручничког типа,¹ док су покушаји сагледавања његовог развоја у најновијем

¹ Исп. К. Кончаревић, *Преглед најновије руске уџбеничке и приручне литературе намењене овладавању црквенословенским језиком*. – Славистика, Београд 2003, бр. 7, стр. 439–443.

периоду, током последња два века, углавном остали на маргинама научног интересовања.²

Сложеног задатка приказивања развојних тенденција и функционалних карактеристика црквенословенског језика у најновијем раздобљу подухватили су се Александар Г. Кравецки и Александра А. Плетњова, научни сарадници Института за руски језик Руске академије наука, аутори неколико монографија и великог броја прилога у периодичним публикацијама везаних за богослужбени језик Руске цркве. Обрађујући новину и актуелност своје истраживачке теме и потребу једне овакве студије, аутори истичу, између осталог, чињеницу да је током XIX и XX века издат велики број наслова на црквенословенском језику, укључујући не само преводне, него и велики број оригиналних богослужбених списа (нових црквених служби, акатиста, молитава); да је то доба у коме је главнина становништва Русије владала црквенословенским језиком као језиком не само Цркве и богослужења, него и просвете за најшире народне масе; да је у овом раздобљу постојало живо интересовање за питања богослужбеног језика, у вези са којима су покретане дискусије са широким кругом учесника; да је, најзад, црквенословенски језик и даље стајао у најтешњој интеракцији са руским књижевним језиком после њиховог раздвајања у XVIII веку. Све ово упутило је Кравецког и Плетњову на закључак о потреби систематског проучавања социолингвистичких аспеката функционисања и даље разраде норме црквенословенског језика у Русији у постниконовском раздобљу. Овако широка истраживачка тема условила је и композициону разуђеност књиге, у којој се издвајају, након *Увода (Введение, стр. 13–24)*, следећих осам поглавља: I. *Церковнославјанский язык в культурно-языковой ситуации XIX – начала XX века (стр. 25–41)*, II. *Дискусии о богослужбеном языке в конце XIX – начале XX века (стр. 42–73)*, III. *Комиссия по исправлению богослужбных книг (1907–1917 гг.) (стр. 74–124)*, IV. *Осмысление переводческой практики. Полемика П. П. Мироносицкого и Н. Ч. Зайончковского (стр. 125–139)*, V. *Молитвы почиваемых русских подвижников (стр. 140–154)*, VI. *Высшая церковная власть и церковнославянская книжность: Поместный*

² Као пионирски рад ове врсте споменућемо студију Б. И. Совае *Проблема исправления богослужбных книг в России в XIX–XX веках.* – Богословские труды, Москва 1970, 5, стр. 25–68 и монографију Н. Балашова *На пути к литургическому возрождению* (Москва 2001, 508 стр.), у којој су поједина поглавља (II. *Вопрос о богослужбеном языке, стр. 23–170*, III. *Всёмогательные переводы, стр. 171–181*, IV. *Исправление богослужбных книг, стр. 182–158* и IX. *Богослужбное творчество, стр. 405–437*) посвећена и разматрању појединих питања везаних за функционисање црквенословенског језика и конституисање новоцрквенословенске норме у минула два столећа.

Собор 1917–1918 г. и послесоборный период (стр. 155–179), VII. *Обновленческая смута и вопрос о языке богослужения* (180–223), и VIII. *Эпоха Издательского отдела Московской Патриархии* (1843–1988) (стр. 224–274). Књига се завршава прилозима (*Приложения*, стр. 275–376), где је публикована релевантна архивска грађа која је до сада била недоступна ширем кругу читалаца (укупно 18 јединица), списком литературе (377–396) и списком условних скраћеница (397–398).

У првом поглављу аутори анализирају општи културни контекст функционисања црквенословенског језика у Русији током XIX и почетком XX века (сфере употребе, степен раширености познавања тога језика, његово присуство у образовном систему на материјалу наставних планова и програма различитих типова основних, средњих и високих школа). Подаци које наводе Кравецки и Плетњова показују да је већи део становништва, и то у првом реду сељаштво и нижи грађански staleж, био упућен у црквенословенски језик; програми основних и црквенопарохијских школа предвиђали су усвајање читања и писања управо на црквенословенским текстовима, а припадници поменутих staleжа су и касније, након завршетка школовања, најрадије читали житија и духовну литературу на црквенословенском и хибридном рускословенском језику. Племићка деца образовање су добијала на руском књижевном језику, и њима је црквенословенски, иако присутан у школским програмима гимназија и високих школа, остајао туђ и далек. Управо припадници елитистичке културе биће, међутим, иницијатори и главни учесници потоњих полемика о богослужбеном језику Руске цркве, на које ће пројектовати, свесно или несвесно, језички портрет социјума коме су сами припадали, превиђајући чињеницу да су „за носиоце традиционалне културе богослужбени текстови вероватно били разумљивији од дела класичне руске књижевности“ (стр. 41). Следи преглед полемика о богослужбеном језику вођених крајем XIX – почетком XX века, чији се учесници, како показује материјал наредног поглавља, могу сврстати у три скупине: (а) конзервативци, који су потпуно задовољни језиком и текстом богослужбених књига, (б) архаизатори, који се залажу за враћање богослужбеног језика на раније стадијуме његовог развоја (пре свега на стање из канонских старословенских споменика) и (в) реформаторе, који теже русификацији и модернизацији богослужбеног језика. Основна идеја архаизатора јесте да богослужбени језик треба да представља стабилан систем, коме би свака измена и иновација била до те мере страна да би се могла разматрати као оглушење о сам сакрални карактер тога језика; због тога се они залажу за служење по најстаријим фиксираним преписи-

ма литургијских књига, сматрајући, уз то, да је староцрквенословенски језик разумљивији и ближи просечном вернику од варијанте кодификоване и нормиране у доба Никонових реформи. Апологете постојећег стања свој став базирају углавном на лингвоестетичким квалитетима црквенословенског језика, док се присталице превода богослужења на руски језик углавном позивају на потребу разумљивости текста; на практичном плану они се залажу и за стварање посебног богослужбеног стила унутар савременог руског књижевног језика, који би се одликовао високим присуством црквенословенских лексема, али би се темељио на начелима руске морфологије и синтаксе. Након анализе ставова истакнутих учесника ових полемика (Никољски, Иљмински), особиту пажњу Кравецки и Плетњова поклањају ставовима архијереја, који су, како показује анализа, углавном били заговорници ревизије постојећих богослужбених књига и у знатно мањем броју поновног превођења на црквенословенски језик, док су у изразитој мањини остали они који су стајали на становишту о потреби превођења литургијских текстова на руски језик. Треће поглавље приказује делатност Комисије за ревизију словенског текста богослужбених књига на стварању нове, осавременене норме која би била општеобавезујућа за целокупан корпус богослужбених књига. Фокусирајући главну пажњу на период од 1907. до 1917. године, али дајући осврт и на делатност претходника Комисије архиепископа Сергија у стварању новоцрквенословенске норме, аутори студиозно и систематично, на обиљу примера из корпуса ревидираних књига, приказују основне правце реформисања црквенословенског израза: интервенције на синтаксичком плану (супституција грчких синтаксичких конструкција пренетих глосирањем синонимичним словенским конструкцијама, интервенције у редоследу речи, укидање заменице *иже* у функцији члана, интервенције на синтагматском плану, корекције у погледу интерпункције) и приближавање лексичког плана литургијских текстова вокабулару савременог руског језика (избегавање међујезичких хомонима и паронима, укидање архаизама чије се значење не може наслутити на основу савременог језичког осећања, приближавање узуалним нормама савременог језика, супституција појединих лексема синтагмама, интервенције у погледу глаголске рекције, корекције у изналажењу преводних еквивалената у односу на грчки изворник). Резултат ових интервенција представљао је текст далеко разумљивији и приступачнији носиоцима руског језика у односу на онај из XVIII столећа, због чега је он прошао верификацију Синода и био препоручен за богослужбену употребу, али су неповољне историјске околности и потоња криза у издаваштву довели до падања обимне и

вишедимензионалне делатности Комисије у заборав. Стога су подсећањем на њен рад аутори успоставили неопходну карику између савремених потреба Руске цркве за осавремењивањем богослужбеног израза и напора који су пре неколико деценија улагани на овом плану. Такође су од принципијелне методолошке важности и материјали изнети у четвртном поглављу, посвећеном осмишљавању принципа превођења литургијских текстова на руски језик. Два поларно супротстављена става искристалисала су се у полемици Н. Зајончковског, који даје нове варијанте превода богослужбених текстова полазећи од грчког изворника и максимално се дистанцирајући од црквенословенских превода, и П. Мироносицког, који, посматрајући руски и црквенословенски као функционалне стилове једног језика, нуди преводе са знатним уделом црквенословенских елемената чија је карактеристика да суштински нису супротстављени стандардном богослужбеном тексту. Ипак, како наглашавају аутори, ни Зајончковски ни Мироносицки не заговарају увођење руског језика у богослужење: њихови преводи требало је само да послуже бољем разумевању црквенословенског текста. Слика о коезистенцији руског и црквенословенског језика током XIX и почетком XX века допуњује се анализом аутентичног литургијског стваралаштва тога доба (јеросхимонах Партеније Кијевски, свети Јован Кронштатски, старци из Оптинског манастира, јеросхимонах Сампсон Сиверс, митрополит Трифун Туркестанов, митрополит Мануил Лемешевски), за које аутори констатују да је изнедрило „здивљујућа литерарна остварења по дубини и изражајности“ (стр. 153). На синтаксичком и лексичком нивоу молитве руских подвижника XIX – почетка XX века, по оцени Кравецког и Плетњове, не косе се ни са нормама руског стандардног, ни са нормама црквенословенског језика, него представљају њихову успелу стваралачку синтезу. Наредно поглавље упознаје читаоца са одлукама Помесног сабора 1917–1918. године везаним за језик богослужења и ситуацијом до 1922. године, коју карактеришу бурне и слободне полемике са широким спектром иницијатива; међутим, околности се из корена мењају са почетком делатности расколничке тзв. „Живе Цркве“, када се опредељења у вези са богослужбеним језиком, питањима црквеног типика, календаром итд. аутоматски доводе у везу са припадношћу одређеним црквеним групацијама. Делатности „обновљенаца“ посвећено је седмо поглавље, на чијим се страницама излажу историјат и идејне основе расколничког покрета, његова рецепција у широј црквеној јавности, и из ове перспективе ставови „Живе Цркве“ у вези са језиком и преводилачка делатност њених органа и појединаца (где посебну пажњу и позитивну оцену заслу-

жују напори свештеника Василија Адаменка). Најзад, последње поглавље упућује нас у стање од 1943. до 1988. године, када нема већих дискусија нити значајнијих иницијатива у вези са богослужбеним језиком, изузев рада епископа Атанасија Сахарова на даљем редиговању богослужбених књига по начелима Комисије архиепископа Сергија, а тај рад представљао је, по оцени аутора, својеврсну карику између процвата литургијске обнове са почетка XX века и реалности коју су донеле деценије живота у тоталитарном систему. Ипак, Кравецки и Плетњова позитивно оцењују издавачке пројекте из овог периода, особито капитално издање *Служебних минеја* у 24 тома (1978–1989), чија је особита вредност, са позиција језичке проблематике, то што укључују службе стваране у различитим периодима развоја црквенословенског језика, па и знатан материјал који репрезентује тзв. „новословенску норму“ из XIX – почетка XX века.

Монографија А. Г. Кравецког и А. А. Плетњове, урађена са завидном научничком акривичношћу, поузданим теоријско-методолошким апаратом и ослонцем на богату и тешко доступну грађу, поред теоријско-лингвистичке, несумњиво поседује и изразиту апликативну вредност: она се појавила у прави час, у време када Руска православна црква у својим званичним документима као један од приоритета поставља приближавање свих аспеката свог богослужбеног живота, па и језика, рецепцији данашње генерације верника³. Ова књига, наима, омогућиће успостављање неопходне споне са вишедеценијским напорима црквених посленика на ревизији богослужбених књига и конституисању нове нормативистике црквенословенског језика и тако дати нови импулс стваралаштву у овој области.

Ксенија Кончаревих

³ Исп. на пример: Архиерейский Собор Русской Православной Церкви. 29 ноября – 2 декабря 1994, Москва. Документы, доклады. Москва 1995, 82–83, 176–177.